Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

ఉర్లాము - దేవాది (దేవిడి)

ప్రవేశిక

ఉర్లాము సంస్థానము గంజాము మండలములోనిది. శ్రీకూర్మమునకు దాపున ఉర్లామను గ్రామము కలదు. దానికి సమీపముననే దేవాది గ్రామమును కలదు. దీనినే నేఁడు 'దేవిడి' యని కొందఱందురు. ఉర్లాము గ్రామము చాల ప్రాచీనమైనది. దీని పూర్వ నామము ఉరామల్ల. గాంగ కులోద్భవుఁడగు హస్తివర్మ ఉరామల్ల నివాసియగు జయశర్మకు ఈ గ్రామమునే దానమిచ్చినట్లు, హస్తివర్మ ఉర్లాము తామ్రశాసనము పేర్కొనుచున్నది. గాంగ వంశమునకు సంబంధించిన శాసనములలో నిదియే మొదటిదని చరిత్రకారుల భావము. ఇది సంస్కృత భాషామయము.

ఉర్లాము సంస్థానము ప్రాచీనమైనదికాదు. శాశ్వత పరిష్కార కాలమున ఒకానొక హవేలీ ఖండమునుండి రూపొందిన ప్రొప్రయిటరీ యెస్టేటిది. ఉర్లాము, దేవాది గ్రామములను, వాని పరిసరములందుఁగల మఱి యైదు పేచిరాకు గ్రామములను కుంఫిణీవారు ఏలము వేయఁగా కన్నేపల్లి కూర్మనాథ సర్వతోముఖ యాజులు గారను వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణులు దీనిని 1803లో ఖరీదుచేసి తమ పేర సన్నద్-ఇ-మిల్కియత్ ఇస్తిమిరార్ సంపాదించి యుండిరి. దీని పేష్కషు పండ్రెండున్నరవేలు. యాజులుగారి కుమారులు కన్నేపల్లి రామావధానులుగారు. ఈయన ఈ గ్రామములను బాగుచేయించి, నాడు నాడులనుండి ప్రజలను రప్పించి, నీటి వనరులు కల్పించి భూములను సాఁగుచేయించి సర్కారు శిస్తులను గట్టుచు అనుభవించుచునుండిరఁట ! కొంతకాలమునకు అదనున వానలు కురియక, పెద్దపఱపు పట్టి, పంటలు పండక, కఱవు వచ్చినది; బరువు హెచ్చిన రైతులు పన్నులు సరిగా కట్టలేదు; సాలుసరి సర్కారు పేష్కషు చెల్లలేదు. సర్కారు పైకమంతయు బకాయి పడినది. ఎస్టేటు అప్పుల పాలైనది. కుంఫిణీ సర్కారు వారూరకుందురా ? జమీందారీని సివిలు జప్తుచేసి ఏలము వేయుటకు నిర్ణయించిరి. ఈ యేలములో చికాకోలులో ప్రైవేటు ప్లీడరుగానుండిన బుద్ధిరాజు బసవరాజుగారనువారు తమపేర పాటపాడి జమీందారీని తమ వశము గావించికొనిరఁట !

ఈ యేలము విషయమున దేశమునం దనేకవదంతులు వ్యాపించియున్నవి. బుద్ధిరాజు బసవరాజుగారు కన్నేపల్లివారి ప్లీడరఁట ! సంస్థానమువారి కోర్టు వ్యవహారములు చూచిపెట్టుటకు నెలసరి జీతము నిచ్చుచుండిరఁట !

కన్నేపల్లి రామావధానులుగారు అప్పో సప్పోచేసి తమయొద్ద వకీలుగానున్న యీ బసవరాజుగారికి వలయు పైకమిచ్చి యేలమునాటికి చికాకోలు కోర్టునకు పంపఁగా బసవరాజుగారు ఏలము పాటను తనపేర పాడి ఆ పిమ్మట సంస్థానమును రామావధానులుగారికి స్వాధీనము చేయుటకు నిరాకరించిరఁట! ఇది యొక కథ! రామావధానులుగారితో నిమిత్తము లేకుండ బసవరాజుగారు తమ సొంత డబ్బుతో ఈ సంస్థానమును కొని దఖలుపఱచికొనిరని యింకొక కథ!! ఇందేదినిజమో ఎవరికిని దెలియదు. నిజము నిలకడమీఁద నిష్కర్షకాఁగలదు.

సంస్థాన చరిత్రము

కన్నేపల్లి కూర్మనాథ సర్వతోముఖయాజులుగారు సంస్థాన సంస్థాపకులనియు, ఆయన కుమారులు కన్నేపల్లి రామావధానులుగారి కాలమున సంస్థానము కన్నేపల్లివారి చేతులనుండి జాఱిపోయినదనియు చరిత్ర సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. వాస్తవస్థితి యిట్లుండఁగా, ప్రియాగ్రహార దాతృవ్యుఁడగు కన్నేపల్లి రామావధానియే సంస్థానసంపాదకుఁడని శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు వ్రాయుట కాధారమేమో తెలిసినదికాదు (చూ. ఆంధ్రాభ్యుదయము,తృతీయా. 158–167). కన్నేపల్లివారి తరువాత నీ సంస్థానమును పాలించినవారు బుద్ధిరాజు బసవరాజుగారు. ఈయన చికాకోలులో పేరు పొందిన ప్రైవేటు ప్లీడరు. బసవరాజుగారు జమీందారుగా ఉర్లాములో నడుగువెట్టినది మొదలుకొని యేదో దుష్టగ్రహమా దేవిడీ నాశ్రయించి పెక్కు బాధలు పెట్టుచుండెనఁట! తచ్ఛాంతికై వేద పరీక్షలు, కార్తీకసత్రములు, దానములు, ధర్మములు, సమారాధనములు చేయించెడివారు (చూ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి స్వీయ చరిత్రము, పు. 70). వీరికి పుత్రసంతతి లేకపోవుటచే ఈయన యనంతర మీయన భార్య ఆదిలక్ష్మమ్మగారికి జమీ సంక్రమించినది. ఈమె పెద్దకూఁతురు వియ్యమ్మ. వియ్యమ్మగారు కందుకూరి పేరయలింగముగారి భార్య. వీరి కుమారులు కందుకూరి బసవరాజుగారు తరువాతి వారసులుగా ఉర్లాము జమీందారులైరి. ఈయన ఏకైక పుత్రుఁడగు విశ్వేశ్వరరావు అను నామాంతరముగల వేంకట విశ్వనాథరావు పంతులుగారు తండ్రి చనిపోవు నాఁటికి మైనరు. బసవరాజుగారు పుత్రుని యుపనయనమును పూర్తిచేసి 1878లో మరణించిరి. సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్సు పర్యవేక్షణమున నుండినది. విశ్వేశ్వరరావునకు బుద్ధిరాజువారి ఆఁడుబిడుచ మహాలక్ష్మమ్మ నిచ్చి పెండ్లిచేసి యుండిరి. విశ్వేశ్వరరావును అతని తల్లియును అతని చదువుల నిమిత్తము చికాకోలులో కాఁపురముండిరి. విశ్వేశ్వరరావు స్థానిక పాఠశాలలోఁ జదువుకొనుచు నొక్కనాఁడు గుఱ్ఱపుబండి మీఁదనుండి క్రిందఁబడి డొక్కలో చిన్నరాయి గ్రుచ్చుకొని పదునాఱేండ్ల ప్రాయమున అకాలమరణము నందెను. తరువాత నీతని భార్య మహాలక్ష్మమ్మగారు మేజరైన

పిమ్మట ఎస్టేటు పాలనాధికారమును వహించిరి. మహాలక్ష్మమ్మగారి బందుగులు దత్తు విషయముగ వీలునామా నొకదానిని విశ్వేశ్వరరాయకృతముగా కల్పించిరఁట! కాని విశ్వేశ్వరరావుగారి ప్రపితామహుని పౌత్రుఁడును, కందుకూరి బసవరాజుగారి సోదరుని కుమారుడునునగు కందుకూరి సన్యాసిరాజుగారు మరణించిన విశ్వేశ్వరరావునకుఁ దాను దగ్గఱి వారసుఁడనియు, వీలునామా కేవలము కూటసృష్టియనియు వ్యాజ్యము తెచ్చి క్రిందికోర్టులోను, పై కోర్టులోను విజయమును పొందిరి. సన్యాసిరాజుగారును, ఆయన కుమారులు బాలసూర్యప్రసాదరావు లక్ష్మీప్రసాదరావులును ఈ మహాలక్ష్మమ్మగారి కనంతరము సంస్థానమునకు వారసులని ఆ నాఁడు జరిగిన ఔరసత్వపు దావాలలో నిర్ణయింపఁబడినది. మహాలక్ష్మమ్మగారు 1860లో జమీకి వచ్చి పూర్వులు నిర్వహించుచుండిన ధర్మకార్యములన్నియు సక్రమముగా సాఁగించుచు, వేదవిద్యల నుద్ధరించి, ఉర్లాము సంస్థాన కీర్తిని తెలుఁగు నేల నాలుగంచుల వ్యాపింపఁజేసి ఉభయకుల పవిత్రగా పేరు పొందినది. అచిరకాలముననే మహాలక్ష్మమ్మగారు పరమపదించిరి.

సన్యాసిరాజుగారి కుమారులు బాలసూర్యప్రసాదరావు, లక్ష్మీప్రసాదరావులను వారు కలెక్టర్ సాయముతో నెట్టి యిక్కట్టులు లేకుండ ఎస్టేటును స్వాధీనపఱచికొనిరి. వీరికీ యెస్టేటు స్వాధీనము కాకమునుపు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు సన్యాసిరాజుగారి కుటుంబమును రాజమహేంద్రవరములో కాఁపురముంచి ఆదరించినట్లు తెలియుచున్నది (చూ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి స్వీయచరిత్ర, పుటలు 70—75). కనిష్ఠ సోదరులైన లక్ష్మీప్రసాదరావుగారికి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు బాలామంత్రము నుపదేశించిన గురువులఁట! ఎస్టేటు దఖలుపడిన పిమ్మట సోదరు లిద్దఱకును సరిపడక ఎస్టేటును దేవాది (లేక దేవిడి), ఉర్లాము అని రెండుభాగములు గావించి పంపకములు చేసికొని పాలించిరి. పెద్దవారగు బాలసూర్యప్రసాదరావుగారికి 'దేవాది' భాగమును, చిన్నవారగు లక్ష్మీప్రసాదరావుగారికి 'ఉర్లాము'ను వచ్చినవి.

సాహిత్యపోషణము

తెలుఁగుదేశమునందలి తక్కిన జమీందారీలతో పోల్చి చూచినపుడు వానికిని, ఉర్లామునకును వైశాల్యమునందును, వైభవమునందును, ఐవేజు నందును, ఐశ్వర్యమునందును హస్తిమశకాంతరము కలదు. కాని విద్యా విషయముగా ఉర్లాముసంస్థానము ప్రథమశ్రేణిలో అగ్రస్థానము వహించునంతటి ఉత్తమకృషిని సలిపినది. ఉర్లాముసంస్థాన పాలకుల పండితసత్కారాదులను గుఱించి కొందఱు పెద్దలు వ్రాసిన వ్రాఁతలను పరిశీలింపుఁడు:

'ఉర్లాం పేరుకు చిన్న జమీయే అయినా పండిత సత్కారం పరీక్షించి

చేసేది కావడంచేత మనదేశంలో దాని పేరుప్రతిష్ఠలు చాలా వ్యాపిం చాయి. ఏ యూనివర్సిటీకికూడా దానికున్నంత అధికారము లేదు. ఇచ్చే దేమో సాలు ఒకటికి 12 రూపాయలు మాత్రమే కాని చేసేపరీక్ష మాత్రం నూటికి నలభై మార్కుల బాపతు గాదు. నూటికి నూరూ రావడం విధి. దీనిలో ఏమాత్రం తగ్గినా దానిలోటు ఇచ్చే 12 రూపా యలలో అణో, అర్ధణో, కానో తుదకు పైసో తగ్గించి మరచటి సంవత్సరం ఆ లోటు భర్తీ అయిన తరువాతే పూర్తివార్షికం యిచ్చే వారు. ఆ సంస్థానంలో పరీక్షాధికారులుగా వుండే పండితులకుమాత్రం నూటపదహార్లు వార్షికం వుండేది. రంగాచార్యులవారు శాస్త్రాలకు పరీక్షాధికారులు....జమీందారు బసవరాజుగారు....మంత్రవాది లక్ష్మీనారా యణశాస్త్రులుగారు రంగాచార్యులవారికి అభిమానశాస్త్రమైన తర్కంలోనే రంగాచార్యులగారితో శాస్త్రార్థం చేసి పండితులను మెప్పించినట్లు చెప్పు కోగా విన్నాను'.

ఇది చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారి సర్టిఫికెట్టు (చూ. కథలు-గాథలు, సంపుటము 1, పుటలు 369-370).

మఱియొక యోగ్యతాపత్రము :

'ఆంధ్రదేశమున ఉర్లాము సంస్థానము వేదవిద్యకు ఇచ్చిన చేయూత వైదికచరిత్రమున ధ్రువతారాతుల్యముగఁ బ్రకాశించును. ఉర్లాము సంస్థా నాధీశ్వరి ఇచ్చు పారితోషికములకును, చేయు ప్రశంసలకును ముగ్ధులై అనేకులు వేలకువేలు యువకులు అవధానులైరి. ఉర్లాముపండితుఁ డనిన ఢిల్లీకి వెళ్ళినను చేమోడ్పులు లభించెడివి.

ఉర్లాముపండితుఁ డనిన దిగ్గజము. ఇఁక అతనికి పరీక్ష లేదు, అడ్డు లేదు '(పరిబుద్ధాంధ్ర, 1921, సంపుటి 2, సంచికలు 2, 3, పు. 27).

'చిరకాలమునుండి యుర్లాము జమీందారులు వేదవిద్యను పోషించు చున్నారు.'

—వంగూరి సుబ్బారావుగారి ఆంధ్ర వాఙ్మయచరిత్రము, పు. 111.

'పరీక్షితా యత్ర చ వేదవిద్యా యత్రాన్నదానం చ జగత్ప్రసిద్ధం
ఉర్లాంపురీం తాం సమతీత్య సద్యః శ్రీదేవిడీపట్టణమావిశామ'.

---280, చెన్నపురి రాజధానీ ధూమశకట తీర్థయాత్రా చరితమ్,
వడ్లమాని లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి కృతము.

ప్రాసంగికముగా ఉర్లాముప్రశస్తి యిట్లీకృతిలో ప్రస్తుతింపఁబడినది. ఇట్లు పండితవిమర్శకుల ప్రశంసలను పొందుటయేగాక కొందఱు కథకుల కథలలో కూడ ఉర్లాముసంస్థానము ప్రస్తుతింపఁబడుట విశేషము.

'ఉర్లాంలో వాడికి పట్టా పుట్టింది, నాకు లేదు. అంతేనా?' అని యొక

పాత్రమునోట ఉర్లాము పట్టాప్రశస్తిని పలికించినాఁడు కథకుఁడు (చూ. శ్రీపాద వారి చిన్నకథ, బ్రాహ్మణాగ్రహారం, పు. 62).

ఉర్లాము జమీందారు కందుకూరు బసవరాజుగారిచే సమ్మానితుఁడైన పంతుల బ్రహ్మదేవరవి ఆనాఁటి విద్వత్కవి. భళ్ళమూడి లక్ష్మణశాస్త్రి ఆస్థాన పండితుఁడు. బసవరాజుగారు కాశీయాత్ర కరిగినపుడు కాశీలో అనేక పండితులకు సమ్మానములు చేసిరఁట ! (చూ. చెళ్ళపిళ్ళవారి కాశీయాత్ర చరిత్ర, పు. 22).

వేద పరీక్షలు

ఉర్లాము వేదశాస్త్ర పరీక్షలకు కేంద్రము. ఉర్లాముపేరు వినఁగానే యీ ప్రాంతపు వృద్ధపండితులకు 'శ్రావణి' తలంపునకు వచ్చును. ప్రతివర్షము శ్రావణశుద్ధ పూర్ణిమాదినమున వేనవేలు బ్రాహ్మణుల వేదఘోషముతో ఉర్లామునంస్థానము పవిత్రమగుచుండెడిది. 1856 నుండి ఈ శ్రావణి ఉత్స వములు ఉర్లాము సంస్థానమున ప్రసిద్ధములు. శ్రావణమాసములో నీ సంస్థానము వారు వేదవేదాంగములలో, సకలశాస్త్రములలో పరీక్షలు నిర్వహించి నెగ్గినవారికి పట్టాలు, బహుమతులు, వార్షికములు ఇచ్చెడివారు. అర్హులగు పండితులను ఉచితరీతిని సత్కరించెడివారు. వేలకువేలు వెచ్చపెట్టి దిగ్దంతులవంటి వేదశాస్త్ర పండితులను పరీక్షకులుగా నియమించి ఈ శ్రావణీ విద్వత్సభాపరీక్షల నేఁటేఁట నిర్వహించెడివారు.

పరీక్షకులు

గీర్వాణాంధ్రభాషలలో మహాపండితులును, షట్ఛాస్త్రములలోను, షడ్దర్శనములలోను పరినిష్ఠిత పాండిత్యము కలవారును, భారతీయులలో ప్రప్రథమముగా మహామహోపాధ్యాయ బిరుదమును పొందినవారును నగు శ్రీమత్పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులవారు ఈ పరీక్షలలో ముఖ్యపరీక్షాధి కారిగా నుండెడివారు. వీరికి పిమ్మట మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు (1867–1944) ప్రధాన పరీక్షకులుగా పని చేసిరి. వ్యాకరణ విభాగమునకు చిలుకూరి చతుష్టయమునందలి చిలుకూరి సోమనాథశాస్త్రి, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి పరీక్షాధికారులుగా నుండెడివారు. తర్కవిభాగమునకు అపరగౌతమ విఖ్యాతులు, సంగమేశ్వర క్రోడపత్ర నిర్మాతలు, కాశీపండితులునైన గుమ్మలూరి సంగమేశ్వరశాస్త్రి (1863–1903) గారును, తర్కతీర్థ బిరుదాంకితులు, కాశీపండితులునైన ఆదిభట్ల రామమూర్తి శాస్త్రి (1861–1920) గారును పరీక్షకులు. వేదవిభాగమునకు బొమ్మకంటి సోదరషట్కమునందలి వేంకట నృసింహశాస్త్రి (1850–1925), రామస్వామి అవధాని (1852–1931) గార్లు పరీక్షాధికారులు. న్యాయవేదాంత తర్కాలంకా

రములకు పేరి కాశీనాథశాస్త్రి (1858—1920) గారు పరీక్షకులుగా నుండినవారు. ఇఁక ఉర్లాము పరీక్షలలో విజయమందిన పండితులలో మంత్రవాది లక్ష్మీ నారాయణశాస్త్రి, పేరి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, వీటూరి వెంకటరామశాస్త్రి, ఉపాధ్యాయుల వేంకటేశ్వరశాస్త్రి, బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి, పేరి వెంకటేశ్వర శాస్త్రి, వడ్లమాని సుబ్బావధాని, గంటి శంకరసూర్యనారాయణావధాని (మద్దివలస), కాశీ ప్రకాశము (చల్లపేట), కొత్తూరి సుబ్బయ్యదీక్షితులు, గోరుగంతు వెంకటరమణశాస్త్రి మొదలగు వారు ప్రసిద్ధులు. బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి ఉర్లాము సంస్థానాస్థాన సంస్కృత పండితులగు భళ్ళమూడి లక్ష్మణశాస్త్రిగారి శిష్యులు.

'తామసవృత్తి లేక శతధా బహుధా కళలభ్యసించి యు
ర్లాము పరీక్షలిచ్చి యవలన్ మఱి పీఠపురాధినాథును
ద్దాము దయావిశేషమున స్థాపిత శాస్త్రపరీక్షలందుఁ దా
నీ మహనీయుఁ డున్నతివహించి తరించెనఁటెంత పుణ్యమో!'

—దువ్వూరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రి జీవితచరిత్రము. ప. 41.

ఉర్లాము సంస్థానమువారిచే వార్షికములచేతను, ఇతర సమ్మానములచేతను బహూకృతులైనవారిలో శొంఠి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి, మహామహోపాధ్యాయ పేరి కాశీనాథశాస్త్రి, తిరుపతివేంకట కవులు, బులుసు మల్లి సోమయాజులు, భమిడిపాటి సుబ్బావధానులు మొదలగువారు కలరు.

సంస్థానకవులలో పంతుల బ్రహ్మదేవకవి, కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, చాగంటి సీతయ్యశాస్త్రులు, కొత్తూరి సుబ్బయ్యదీక్షితులు, నేమాన సూర్యప్రకాశకవి, బి. ఈశ్వరప్ప, వడ్లమాని లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి మొదలగువారు ముఖ్యులు.

'రాణగఁగందుకూర్చసవరాజు సభాంతరమందుఁబండిత
శ్రేణులు సత్కవీశ్వరులు.........నాంధ్రగీ
ర్వాణ కవీంద్రుఁడన్ బిరుదు పంతుల బ్రహ్మనశాస్త్రిగైకొనెన్'*

ఉర్లాము జమీందారిణి కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మగారు పండితుల సన్నిధిని పంచకావ్యములు చదివిన విదుషీమణి. విజయనగర పండితులు తర్క వేదాంతనిధి కూరెళ్ళ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారిని ఉర్లాము రప్పించి వారియొద్ద మహాలక్ష్మమ్మగారు సంస్కృతమున దృఢమైన వ్యుత్పత్తిని సంపాదించిరి.

మహాలక్ష్మమ్మగారి ఆస్థాన విద్వత్కవులు చాగంటి సీతయ్యశాస్త్రులు గారు. వీరు భళ్ళమూడి లక్ష్మణశాస్త్రి శిష్యులు; బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రికి సతీర్థ్యులు. వీరు రచించిన శ్రీ పురాతన శంకరవచనములు అను గ్రంథము

*కల్పలతపత్రిక, విశాఖపట్టణము, 1921 మార్చి, పు. 15.

శైవవాఙ్మయము నందొక విశిష్ట స్థానము కలది. శంకరవిన్నపములని వీనికి నామాంతరము. శంకర వచనార్థ సర్వస్వమను అష్టోత్తరశతసంఖ్యాకములగు పద్యావళితో కూడినది. వీని మూలకర్త శంకరయతీంద్రులఁట! 'రక్షింపవే భవానీ మనోహరా' యను మకుటముగల వచనము. ఈ వచనసారముకల పద్య మొకటి దీని కనుబంధముగా సంధానితమగుచుండును. ప్రతివచనమును నానావిధ శైవపురాణగాథలతోడను, బహువిధ లోకోక్తులతోడను నిండి యుండును. మచ్చున కొకటి రెండు పద్యములు :

'నటజనశేఖరుండ వని నమ్మిచు నేనొక నర్తకుండనై
పటు భవరంగభూమి నతిభంగుర జన్మసమాఖ్య వేషముల్
దిటముగఁదాల్చి నీకు బహులీలల మోదముజేయుచుంటి న
న్నెటు దయఁజూచి కట్నములనేమి యొసంగెదొ చంద్రశేఖరా!'—66.

మఱియొక పద్యము :

'తొల్లి గిరీంద్రకన్యకను దోడ్కొని భక్తులతోడ శాంబరీ
భిల్లత నొంది యాశ్రమము భీతిల పందినిఁ గూలనేసి నీ
కెల్లిదమైతిమే యనుచు నేఁచి నినుం దెగటార్పనెంచు నా
మల్లుని నర్జునుం దివిజమాన్య నిజాస్త్రమునిచ్చి గావవే!' —76.

ప్రసిద్ధులు తిరుపతి వేంకట కవులు ఉర్లాము సంస్థానమును దర్శించి నపుడు మహాలక్ష్మమ్మగారిని ప్రశంసించుచుఁ జెప్పిన పద్యములు :

'శ్రీవయ్యున్ గడువాసిఁ జెన్నలరి కాశీసేతు మధ్యస్థ వి
ద్యావంతుల్ నుతియించు కీర్తిఁగను నీ యౌన్నత్యమున్ విన్నచో
నేవారే శిరసావహింతు, రిదియేమీ క్రొత్తయే, మున్ను శ్రీ
దేవిన్ విన్నదిలేదొ రాణిఁగనమో, స్త్రీల్ గారె లక్ష్మ్యంబికా!'[1]

'శ్రీ పరిపాలనమ్ముగల చిన్న జమీనులుఁ బెద్దచోట్ల నె
న్నో పరికించి చూచితిమి, యొక్కెడ నిక్కడ గల్గునంత వి
ద్యాపరిశీలనంబు, మఱి దాతృతయుంగనఁబోల దింతయున్
శ్రీపతి సాక్షి, నిక్క, మిటు చెప్పుట మీ స్తుతిగాదు, లక్ష్మమా!'[2]

మహాలక్ష్మమ్మగారి తరువాత సంస్థానము కందుకూరి సన్యాసిరాజుగారి కుమారులగు బాలసూర్య ప్రసాదరావు, లక్ష్మీప్రసాదరావుగారలకు దఖలు పడినది. ఈ సోదరు లిరువురును సాహితీపోషణ విషయమున అహమహమికతో నడుగువేసినవారు. వీరి పూర్వులు '...కావ్యకలనా కర్తృత్వ భర్తృత్వ శోభనులై పండిత మండల ప్రణుత శుంభత్ సప్తసంతాన సంజనితోద్యద్యశులై........' (శ్రీమత్ప్రసాదరాయ యశోవిలాసము, 1—23) శైవ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులై........

[1] నానారాజ సందర్శనము, ఉత్తరార్ధము, 107.

[2] పైది, 113.

ద్విజరక్షా పరతంత్ర చిత్తులయి యుర్విన్ బొల్చిరఁట' (పైది. 1–24).

'భవ్యమై సుకవిసంస్తవ్యమై వసుధ న్వ
    రలు చెన్నబసవ పురాణవరము
పూతమై నవరసోపేతమై లోకవి
    ఖ్యాతమై తగుఁ గువాలాశ్వచరిత
చిత్రమై త్రిజగత్పవిత్రమై మించు పం
    చాక్షరీమంత్రమాహాత్మ్య సుకృతి
సత్యమై సజ్జనస్తుత్యమై నిత్యమై
    దీపించు సత్యవతీపరిణయ
మలఘు శివలింగ సూర్యోదయాభిధాన
రమ్య సంస్కృత నాటకరాజము మఱి
యెన్నియో గ్రంథములకు నధీశులై యు
దార యశమొందినా.... ...' (పైది. 1–25) రఁట వీరి కాలము

సాములు. కువలయాశ్వ చరిత్ర కృతిపతి కందుకూరి మల్లికార్జున మంత్రియును, పంచాక్షరీ మంత్ర మాహాత్మ్యమును* గృతివడసిన కందుకూరి వీరేశలింగమంత్రియును, సత్యవతీపరిణయము నంకితమొందిన కందుకూరి బసవరాజుగారును, అత్తలూరి పాపకవి రచితమగు అయిదాశ్వాసముల చెన్నబసవ పురాణ మను పద్యకావ్యమును కృతిగొన్న కందుకూరి అమృతలింగముగారును, ఉర్లాము సంస్థానాధీశ్వరులకు మూలపురుషులఁట ; బసవరాజు మేనల్లుఁడగు బుద్ధిరాజు వీరనయే సత్యవతీపరిణయకర్త. చెన్నబసవపురాణ కృతిభర్త అమృతలింగముగారి పెదతండ్రియైన సాళవపతి ఢిల్లీశ్వరుల మెప్పులనందిన మేటియఁట ;†

ఇట్టి విశిష్టగుణపరిపుష్టులగువారి సంతతికి చెందిన దేవిడి సంస్థానాధిపతులు ఇజ్జితాసార్ శ్రీ కందుకూరి బాలసూర్య ప్రసాదరావు బహద్దరుగారు తాము సకలసంపదలను ఘటించు నొక కృతి నంకితముగొనఁదలఁచి —

'....ఒక దండ పండితప్రకరమ్ము పరమార్థ
    బహుశాస్త్ర రీతులుపన్యసింప

*పంచాక్షరీమంత్ర మాహాత్మ్యమను లఘుకృతి అసమగ్ర ప్రతి యొకటి మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున డి. నెంబరు 2117గా నున్నది. ప్రతిచరణాంతమున 'పంచాక్షరి' యను పద మావృత్తియగునటులు రచితమైన దెబ్బదిపంక్తుల రచనమిది. స్త్రీ బాలవృద్ధులకు పారాయణయోగ్యము. దీనికర్తృత్వమవిజ్ఞాతమని పరిష్కర్తల యభిప్రాయము. చూ. Bulletin of the Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. XIII, No. 1, 1960, pp. 82–88

†ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, తృతీయభాగము, పుటలు 1661-70.

నొకచెంత సత్కవినికరంబు లత్యంత
సరసకవిత్వ వైఖరులు నెఱప....
దేవిడీనామ సంస్థాన దివ్య భవ్య
పీఠికాసీనుఁడై కడుఁబెంపెలర్ప' —పైది. 1–17.
'....నేమాన కులోద్భవున్ గృతి హితున్ సూర్యప్రకాశాహ్వయున్
ఘనర క్తిన్ బిలిపించి గౌరవము సత్కారంబు గావింపుచున్'
—పైది. 1–18.

తన యభీష్టమును కవి కెఱిఁగించి సజ్జనప్రశస్తిని గాంచిన లోకోక్తిసమితిని –
'సరిసోక్తుల్ సెలువొంద నంచిత కథాసందర్భమింపొంద ను
ర్వర సత్కావ్యరసజ్ఞులైన కవు లౌరా యంచు నగ్గింప భా
స్వర పద్యావళియం దిమిడ్చి తుద నస్మన్నామ సంబోధన
స్ఫురణం బొప్ప రచింపు....'—(పైది. 1–29) మని కోరిరఁట! ఇది వాస్తవముగాఁ గృతికర్త సంభావించినట్లు నవీనకృతియే.

'కవితాతత్త్వ మెఱింగిన
యవనీశ్వరచంద్రు నిస్తులాస్థానమునన్
గవియై యుండుటకన్నన్
బ్రవిమల భాగ్యంబు గలదె పండితున కిలన్' —పైది. 1–35.

అని కవి తన యదృష్టమును బొగడికొనినాఁడు.

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు పేరుపొందిన కృతికర్తకూడ. ఈ కృతి నామము 'శ్రీమత్ప్రసాదరాయ యశోవిలాస మను ఆంధ్రలోకోక్తి ముక్తావళి'. కృతికర్త కవిరాజబిరుద విరాజితుఁడు; నిశ్శంక మహీపాల చరిత, ధన్వంతరి క్షేత్ర మాహాత్మ్య, వాసంతికా వసంతాహ్వయాది కావ్యకర్త.

భారతరామాయణాది పురాతన కావ్యవీథులలోని కథాఘట్టముల నుదాహరించుచు తత్తదుచితములగు లోకోక్తులను వాని కనుసంధానించుచు ప్రసాదరాయ భూపాలముద్రతోఁ గూర్పఁబడిన పద్యముక్తావళి యీ కృతి. మాదిరికిఁ గొన్ని పద్యములు :

'రాజ్య మొసంగ నేను, సమరంబొనరించి జయించి లోక సం
పూజ్యుఁడ నౌదునంచుఁ గురుభూపతి పల్కె సమీరపుత్ర! సా
మ్రాజ్యము లేదు మీ కిఁక నరణ్యమె పొమ్మని కృష్ణుఁ డగ్నియం
దాజ్యము వోసినట్లు పరిహాసమొనర్చెఁ బ్రసాదభూవరా'. —2–5.
'అల దశకంఠుఁ డుగ్రుఁడయి యంగద! ఛీ! నలుసంత లేవు నీ
కొలఁదికి వచ్చినట్టి పలుకూఁతలు గూయుచు లేనిపోని శ
క్తులు ప్రకటించి మా కిపుడు గూర్చితి కోపము, గ్రుద్దువచ్చి పి
ల్లల బెదరించిన ట్లని చలంబునఁ బల్కెఁ బ్రసాద భూవరా' —3–45.

'వాటము దప్పెఁ, బాండవులు వచ్చిరి, పౌరుష ముజ్జగించి యి
చ్చోట నడంగి తేల, తలచూపుము కౌరవరాజ ! యయ్యయో
కోట శిరంబు బెట్టియును కొకటిపోటున కోడనౌనె, జా
గేటికి లెమ్ము, రమ్మని యుపేంద్రుఁడు వల్కెఁ బ్రసాద భూవరా'.
—4—45.

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారి మఱియొక యాస్థానకవి వడ్లమాని లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిగారు. వీరు దేవాది సంస్థానాధీశ్వరులవెంట దక్షిణదేశయాత్రలకేఁగి, యీ యాత్రావిశేషములను సంస్కృతమున శ్లోకరూపమున రూపొందించినారు. ఈ కృతి 'చెన్నపురి రాజధానీ ధూమశకట తీర్థయాత్రా చరిత్రమ్' అనుపేర ప్రచురితమైనది. ఇందు బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు ఇట్లు వర్ణింపఁబడినారు :

'చాణక్యః ఖలు నీతిశాస్త్ర విషయే సుగ్రీవ ఆజ్ఞావిధౌ
సాముద్రీక సులక్షణాంకిత తను ర్లోకజ్ఞ చూడామణిః
జ్యోతిశ్శాస్త్ర నిధిః సహస్రనయనో భూపాలనే సర్వథా
కావ్యాలంకరణాదిషు ప్రథిత ధీ ర్వేదాంత విద్యాపరః'

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు మంచి పండితులు. వీరు తెలుఁగునఁ గూర్చిన ఆంధ్రవిజ్ఞాన మను ఏడుసంపుటముల విజ్ఞానసర్వస్వము పండితలోకప్రసిద్ధమైనది. ఈ యాంధ్రవిజ్ఞానము ఏడు సంపుటములును అనుబంధముతో కలిసి యించుమించు నాలుగువేల పుటల బృహత్కోశము. దీని కాంగ్లమున కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు పీఠికవ్రాసిరి. శ్రీ రెడ్డిగారు ఈ యాంధ్ర విజ్ఞానమును బ్రశంసించుచు దీనిని 'బాలసూర్యప్రసాద ఆంధ్రవిజ్ఞాన సంహిత' యని వ్యవహరించుట యుచితమని సూచించిరి. సోమవారవ్రత మాహాత్మ్య కథాత్మకమగు సీమంతినీపరిణయము, శ్రీనాథుని వీథినిబోలిన వీథినాటకము, శృంగారాత్మకమగు మాతులసుతోద్వాహము, మూఢవిశ్వాసములమీఁది ప్రహసనమగు ప్రబోధము, ఆంధ్రవిజ్ఞానానుబంధమగు సాంఖ్యాదర్శము మున్నగునవి వీరి యితర కృతులు.

దేవిడిసంస్థానాధిపతులు బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి సంపాదకత్వమున విజయనగరమునుండి వెలువడుచుండిన 'కల్యాణి' యను సాహిత్య మాసపత్రికకు మహారాజపోషకులుగాను, పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రిగారి ఆర్యభారతీ గ్రంథమాలిక (పరశువాకం, మద్రాసు) కును, రాజమహేంద్రవరము ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలివారి కళింగదేశ సంపుటమునకును రాజపోషకులుగా నుండిరి. వీరు కళింగమండలమునందలి గ్రంథాలయోద్యమమునందు ప్రధానపాత్రము వహించుచుండిరి. బారువాపట్టణములో జరిగిన గంజాముమండల తృతీయ గ్రంథాలయ మహాసభ

కగ్రాసనాధిపతులుగా వీరొసంగిన యుపన్యాసము చిన్నపుస్తకము రూపమున నచ్చొత్తింపఁబడినది. మాతృభాషాభివృద్ధి, విద్యాప్రశస్తి, సద్గ్రంథ పఠనము, గ్రంథాలయముల ప్రాముఖ్యము మున్నగు ననేకాంశము లిందు నిరూపింపఁబడినవి. వీరు 'కల్యాణి' మొదలగు సాహిత్యపత్రికలలో తఱచుగా సాహిత్య వ్యాసములు వ్రాయుచుండెడివారు. విశాఖపట్టణమునందలి 'సెంచరీ క్లబ్బు'నకు వీరు భూరిగా విరాళ మిచ్చుటచే ఆ క్లబ్బు వీరిపేర నేఁటికిని వెలయుచున్నది.

శ్రీ బాలసూర్యప్రసాదరావుగారి తమ్ములగు లక్ష్మీప్రసాదరావుగారు ఉర్లాముసంస్థాన పాలకులు. కాకినాడ ఆంధ్ర ప్రచారిణీ గ్రంథమాలకు ప్రధాన రాజపోషకులు. వీరి యాస్థానకవి పేరి కాశీనాథాచార్యుఁడు. ఈ కవి రచించిన 'శ్రీ మదాంధ్ర శారీరక భాష్య సహిత పత్ర్యాషప్రబోధ మననము' బ్రహ్మసూత్రములను విషయవాక్యములుగఁ గూర్చి వాని యర్థమును వివరించు శంకర భాష్యమున కాంధ్రీకరణము. ముముక్షువుల యుపయోగార్థ మాంధ్రభాషయందు సులభబోధార్థము వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. కవి పేరివంశీయుఁడు, గౌతమ సగోత్రజాతుఁడు, మహోపాధ్యాయ పేరి వేంకటశాస్త్రి పుత్రుఁడు. కావ్యావతారికయందు కవి కృతిభర్తయగు లక్ష్మీప్రసాదరాయల నిట్లు భూషించినాఁడు :

'తులనాతీతుఁడు, కంధుకహారికుల పాథోరాశి రాకానిశా
లలనాకాంతుఁడు, సజ్జనాశ్రయుండు, శ్రీ లక్ష్మీప్రసాదావనీ
తలనాథుండు, కృపారసంబునఁ గడుంద్రవ్యంబు వెచ్చించి భూ
రి లసత్కీర్తి చెలంగఁ దత్కృతిని ముద్రింపించుచుండెందగన్'.

కొంతి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి కైసేసిన 'శ్రావణమహోత్సవ తారావళి'యు పేర్కొనఁదగినది.

ఉర్లాముసంస్థానమునకు చెందిన బి. ఈశ్వరప్ప పంతులుగారు 'కలియుగ మాహాత్మ్యము', 'లౌకిక వైదిక సంవాదము', 'గ్రామ నగర నివాస తారతమ్యము' మొదలగు విషయములను పరిహాసజనకముగా సంవాదపద్ధతిని గద్యరూపమునను, 'ఇళా మాధవ విలాసము', 'స్త్రీవిద్యా సమర్థనము', 'స్త్రీపునర్వివాహ విషయము' మున్నగు వంశములను బద్యరూపమునను సంపుటీకరించి 'చమత్కార రత్నాకరి' మనుపేర ప్రకటించియున్నారు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము.
2. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము, పుటలు 70–75.
3. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, ఆంధ్రాభ్యుదయము, తృతీయా. 158–167.

4. అనంతపంతుల రామలింగస్వామి, శ్రీకృష్ణ కవిజీవితము, 1965, పుటలు 115–122.

5. తిరుపతి వేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 110–113.

6. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, 1, పుటలు 369, 370.

7. వంగూరి సుబ్బారావు, ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్రము, పు. 111.

8. మంత్రిప్రెగ్గడ భుజంగరావు, హైమవతీ పరిణయము.

9. తెలుగువిజ్ఞాన సర్వస్వము, సంపుటము 3.

10. Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, Madras, 1920-21, pp. 373, 374.